

Хмельницкий Николай Николаевич

кандидат филологических наук, доцент,
доцент кафедры теоретического и славян-
ского литературоведения
Белорусский государственный университет
г. Минск, Беларусь

Khmielnitski Mikalai

PhD in Philology, Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Theoretical and Slavic Literary Criticism
Belarusian State University
Minsk, Belarus
KhmelnickiNN@bsu.by

МАСТАЦКАЯ РЭКАНСТРУКЦЫЯ ГІСТОРЫІ РОДУ
Ў АПОВЕСЦІ М. КУНЦЭВІЧ «ЛЯСНІК»

KIN HISTORY RECONSTRUCTION IN THE SHORT NOVEL “LEŚNIK”
BY M. KUNCEWICZOWA

В статье выявлены авторские стратегии художественной реконструкции исторической и родовой (фамильной) памяти в повести польской писательницы М. Кунцевич (M. Kuncewiczowa) «Лесник» (1952). Раскрыты роль и значение семейных традиций, социума, системы образования, религии, трудового воспитания, национально-освободительного восстания 1863–64 гг., белорусско-польского пограничья в процессе становления индивидуальности главного героя. Исследованы специфика художественного отражения быта и традиций жителей белорусского Полесья, механизмы взаимоотношений «человек–общество–власть». Также выявлено функционирование белорусского дискурса в повести М. Kuncewiczowa (сюжет, хронотоп, персонажи, природа, язык автора и героев и др.).

К л ю ч е в ы е с л о в а: *польская литература; белорусско-польское пограничье; автобиографизм; хронотоп; художественный билингвизм; творческая индивидуальность; белорусские реалии; автор.*

The article reveals the author's artistic reconstruction strategies of historical and clannish (family kin) memory in the short novel “Leśnik” (*Forester*) (1952) by the Polish writer M. Kuncewiczowa. The formation of the main hero's personality is traced through the role and values of family traditions, social environment, education system, religion, labour upbringing, 1863–64 national liberation uprising, and Belarusian-Polish borderlands. The article studies the specifics of the artistic embodiment of the life and traditions of residents of the Belarusian Polesye; and mechanisms of the “man–society–authorities” relationships. The functioning of the Belarusian discourse in the short novel (plot, chronotope, characters, nature, the author's and heroes' language, etc.) is also considered.

Key words: *Polish literature; Belarusian-Polish borderlands; autobiography; chronotope; artistic bilingualism; creative personality; Belarusian realities; author.*

Марыя Кунцэвіч (Maria Kuncewiczowa) – польская пісьменніца, якая ў сваіх творах адлюстравала супярэлівасці жыцця розных слаёў гарамадства ў Польшчы 1920–30-х гг., а таксама ў ваенны і пасляваенны час. Яе творчая індывідуальнасць фарміравалася пад уздзеяннем Г. Сянкевіча, якога яна называла творцам польскіх душ, а таксама Э. Ажэшка, чые традыцыі яна працягвала і ўзбагачала. Не была М. Кунцэвіч ўбаку і ад новых тэндэнцый у польскай літаратуры XX стагоддзя. А. Шалаган, разважаючы аб ролі і зна-

чэнні творчасці М. Кунцэвіч, слушна падкрэсліла: «Яна была прызнаным празаікам, творы якой на ранняй фазе прэзентавалі псіхалагізм, так характэрны для міжваеннага дваццацігоддзя, а пазней далучылася да новых тэндэнцый у прозе. Напрамак гэтых змен, які прыводзіў пісьменнікаў да вызвалення ад ціску канструявання фікцыйнай фабулы, быў блізкі Кунцэвіч, творчасць якой самым непасрэдным чынам звязана з асабістай біяграфіяй» [1, с. 6].

У міжваеннай Польшчы М. Кунцэвіч шмат друкавалася ў перыядычных выданнях, вяла актыўную грамадска-культурную дзейнасць: яна з'яўлялася заснавальнікам і членам Прафесійнага саюзу польскіх пісьменнікаў (1920) і польскага ПЭН-цэнтру. Літаратурную вядомасць і прызнанне сярод чытачоў М. Кунцэвіч прынеслі такія кнігі, як «Два месяцы» («Dwa księżycy», 1933), «Чужаземка» («Cudzoziemka», 1935), «Ключы» («Klucze», 1943), «Фантомы» («Fantomy», 1971) і інш. У гэтых творах пісьменніца па-мастацку даследавала этнічныя стэрэатыпы, праблемы нацыянальнай ідэнтыфікацыі, адносіны сучаснікаў да польскіх нацыянальна-вызваленчых паўстанняў, увасобіла моманты гісторыі свайго роду на шырокім гісторычным і сацыякультурным фоне. Беларускі дыскурс у мастацкай спадчыне М. Кунцэвіч прысутнічае на розных узроўнях: ад успамінаў да экскурсаў у гісторыю роду і краіны, прычым пісьменніца часта актуалізоўвае праблему паскоранасці і спецыфічнасці як індывідуальна-асабовых, так і сацыяльна-культурных працэсаў у зоне памежжа.

У верасні 1938 г. М. Кунцэвіч здзейсніла падарожжа на брэсцкае Палессе, мэтай якога было знаёмства з «да гэтай пары багатым фальклорам, народным мастацтвам і экзотыкай краявідаў Палесся, як роўна наладжванне кантактаў і знаёмства з жыццём яго жыхароў» [2, с. 1]. Уражанні ад наведвання гэтага краю былі пакладзены ў аснову самага любімага ёю твора – аповесці «Ляснік» («Leśnik»). Задума напісаць кнігу пра свой род па лініі бацькі з'явілася у М. Кунцэвіч яшчэ ў 1933 годзе. Праўда, яе фрагмент быў апублікаваны толькі ў 1939 годзе [3]. Сам твор убачыў свет ў 1952 г. падчас эміграцыі аўтаркі. У хуткім часе «Ляснік» быў перакладзены на многія мовы і выдадзены нават у Англіі і ЗША. Аповесць прыхільна прынялі Е. Гедройц, М. Ваньковіч, М. Дамброўская, адзначыўшы ў першую чаргу цікавы памежны (крэсовы) матэрыял у творы. Вядомы польскі паэт Ю. Тувім высока ацаніў кнігу за беларускі матэрыял у ёй: «Кунцэвіч надоўга запамніла, што фрагмент аповесці вельмі спадабаўся Тувіму, які патэлефанаваў ёй з віншаваннямі, асабліва хвалячы мову, насычаную беларускімі элементамі» [1, с. 244].

Ідэю напісання падобнай кнігі, па словах пісьменніцы, ёй прапанаваў С. Балінскі, чалавек і пісьменнік, якога вельмі хвалявалі пытанні гісторыі роду сем'яў на польска-беларускім памежжы. Пры напісанні аповесці М. Кунцэвіч актыўна звярталася да дзённіка бацькі, успамінаў сваякоў, сямейнага архіва. Пісьменніца адзначала ў сваіх успамінах, што ў аснове сюжэта «Лясніка» – «літаратурная парафраза маладосці майго бацькі» [4, с. 116] – Юзэфа Шчапанскага. Твор стаў для М. Кунцэвіч своеасаблівай спробай сплаціць творчы доўг перад родам па лініі бацькі. Яна, друкуючы фрагмент аповесці ў

1939 г., прапанавала чытачам пазнаёміцца з падрабязным планам твора, некаторыя запісы якога будуць цікавымі ў кантэксце нашай тэмы: «Дзяцінства Адама ў дробнашляхецкім асяродку на Крэсах. Паўстанне 1963 г. і наступнае дзесяцігоддзе. Дзеянне адбываецца ў вёсцы і малым мястэчку... Заможная і дробная шляхта, беларускі люд. Эпізод з Траўгутам... Бацькі героя. Наступствы рэпрэсій пасля паўстання, выселеныя з Белай Русі, якія жывуць у Новым Месцы пад Піліцай» [1, с. 242–243].

У кнізе «Фантомы» М. Кунцэвіч наступным чынам успамінае аб каранях свайго роду па лініі бацькі Юзафа: «Мой бацька, нашчадак дробнашляхецкага роду, сям’і, якая была пераселена ў XVII ст. на дзікі усход Рэчы Паспалітай, з’явіўся на свет у Чарнаўчыцах на Белай Русі¹. Ён быў сынам напаўчыноўніка, напаўпаўстанца і Зоф’і Шчэпанскай, з дома Эйхлераў, палескай саксонкі, матроны і паэткі» [2, с. 21]. Паводле сямейнай легенды, дзед бацькі М. Кунцэвіч падчас паўстання даў начлег ў сваім доме аднаму з кіраўнікоў паўстання 1863 г. Р. Траўгуту, за што гаспадар быў расстраляны.

У эпіграфі да аповесці М. Кунцэвіч раскрывае творчую задуму напісання твора: «“Ляснік” не з’яўляецца гістарычнай аповесцю ў прамым значэнні гэтага слова. Твор з’яўляецца літаратурнай фікцыяй, а ў большай ступені – мяшанкай рэальных фактаў і выдуманых, народных традыцый і сямейных легенд. Бацька мой, Юзаф Дыянізы Шчапанскі, незадоўга да смерці пакінуў няскончаны дзённік, які дапамог мне вызначыць этна- і геаграфічныя каардынаты дзеяння. Гэты тэкст пад псеўданімам Кшыштофіч знаходзіцца ў зборах Асалінэўм² (Ossolineum) у Вроцлаве. Як мне здаецца, канфлікты і драмы, адлюстраваннем якіх з’яўляецца гэта аповесць, да сённяшняга дня не страцілі сваёй актуальнасці» [5, с. 5].

Аповесць М. Кунцэвіч «Ляснік» у пасляваеннага чытача стала сапраўдным бестселерам, бо з’явілася цікавай спробай аўтара пранікнуць у мінулае сваёй сям’і, рэканструяваць і зразумець характары, настрой, думкі, погляды ніколі не бачаных ёю ў рэальнасці сваякоў, матывацыю іх учынкаў, якія маглі паўплываць на лёс наступных пакаленняў, адлюстраваць сацыяльна-гістарычныя асаблівасці жыцця народаў памежжа.

Асноўнае месца дзеяння ў творы – брэсцкае Палессе, мястэчка Бернаўчыцы і невялікі хутар Бабруўка, дзе гаспадарылі стары ляснік Эліхвір і яго жонка Мартына, дзед і бабуля галоўнага героя. Як ляснік, дзед галоўнага героя выконваў свае абавязкі вельмі адказна: *«Дзед Эліхвір жыў у Бабруўцы, дзе дзе знаходзілася яго сядзіба як наглядальніка гамачаўскага добра. Князі Мітгэнштайны, уласнікі гэтага добра, зрусіфікаваныя і за верную службу цару годна ім ўзнагароджаныя, наведвалі свае беларускія воласці на мяжы Кароны і Літвы адзіна са спартыўнага інтарэса. Эліхвір некалькі дзесяткаў гадоў кіраваў у гэтых лясах так самаўладна, як яго Мартына на гаспадарцы. Толькі што яна мела менш клопату з куніцамі і ласкамі, чым ён з мужыцкімі*

¹ Чарнаўчыцы – зараз аграгарадок у Брэсцкім раёне.

² Назва бібліятэкі і выдавецтва (*Zakład Narodowy im. Ossolińskich*).

крадзяжамі тутэйшых мужыкоў» [5, с. 22]. Вакол былі запаведныя пушчы, прыгожыя лугі, рака, балоты – адным словам, глухія першародныя мясціны. Час дзеяння – цяжкая і драматычная эпоха – шасцідзесятыя гады XIX ст. (перад і пасля нацыяльна-вызваленчага паўстання 1863-64 гг.). Аўтар твора запрашае чытача ў далёкую польска-беларускую правінцыю, забытую богам і людзьмі, якая падчас паўстання 1863–64 гг. стала эпіцэнтрам гераічных і драматычных падзей: «Год 1863 завяршыўся ў Бернаўчыцах як века труны <...> Край быў сумны, шляхціянікі апраналі жалобную вопратку, на вуліцах звінелі драўляныя ружанцы і срэбныя бранзалеты, прыгадваючы кайданы. Большасць знаёмай моладзі была схавалася пад зямлёй: у магілах і сібірскіх капальнях... Сяляне таксама ўпалі духам: цар са сваёй ласкай быў далёка, а раззлаваныя за здраду паны – блізка» [5, с. 35].

Галоўны герой твора М. Кунцэвіч – падлетак Казімір, дзіця памежжа, уражлівая натура, хлопец, які вымушаны спадзявацца выключна на сябе. Ён, поўны супярэчлівых пачуццяў, здзяйсняе часам не самыя лепшыя ўчынкі, але заўсёды шчыры, праўдзiвы, любіць і абараняе сваякоў. Герой праходзіць абрад своеасаблівай духоўнай і сацыяльнай ініцыяцыі, каб пасля жыццёвых вандровак вярнуцца загартаванай асобай на малую радзіму – зямлю продкаў. На ўсё, што адбываецца, пісьменніца глядзіць вачыма героя-юнака, не звяртаючыся ні да якіх асацыяцый і алегорый. М. Кунцэвіч, малюючы жыццё сваіх персанажаў у правінцыяльнай атмасферы 1860-х гг., распавядаючы пра традыцыі сваёй сям’і, надзяляе і чытача пэўным гістарычным бачаннем, аднак ні на хвіліну не даючы яму запам’ятаць, што ён жыве ў іншым хранатопе. У павольны, досыць падрабязны, нетаропкі расповяд пра сталенне галоўнага героя, пісьменніца ўплятае расповед пра цяжкую для тутэйшага народа і яго прадстаўнікоў эпоху крушэння надзей, аб складанасцях у сацыяльных і нацыянальных адносінах, аб праблемах польскіх і рускіх, беларускіх і яўрэйскіх. «У “Лясніку” на першы план вылучаны праблемы патрыятызму і польскасці, нацыянальнай свядомасці ў кантэксце трагічных лёсаў краю, дылема быцця чужых і “тутэйшых”, мэандры выбару жыццёвай дарогі, а таксама такіх пытанняў агульнага характару, як адзінота, немагчымасць паразумення з іншым чалавекам, цяжкасць адназначнай ацэнкі пазіцыі людзей і матываў, якія імі кіруюць» [1, с. 244].

Казімір разам з маці па нядзелях наведваў касцёл у мястэчку; члены сям’і моляцца Матцы Боскай Астрабрамскай, падчас святаў збіраюцца разам за сталом. Пасля смерці бацькі юнак вымушаны быў пайсці працаваць памочнікам лясніка, але праз некаторы час яго абвінавацілі ў забойстве селяніна-беларуса, які спрабаваў красці лес (праўда, як пасля высветлілася, гэта зрабіў не галоўны герой твора). Пазней ён, католік, пры дапамозе сваёй цёткі трапляе на навучанне ў праваслаўную гімназію у Варшаве (як іранічна заўважае апавядальнік, «тутэйшы, дурны Казюк» [5, с. 50] едзе вучыцца ў сталіцу). Падчас побыту ў Варшаве Казімір, дзякуючы бацьку свайго сябра, змог прачытаць творы забароненага расійскімі ўладамі А. Міцкевіча, што рашуча паўплывала на фарміраванне светапогляду юнака, а таксама пазнаё-

міцца з патрыятычна настроенай моладдзю. Па гэтай прычыне Казімір будзе часта адчуваць здзек з боку аднакласнікаў, нават выпадковых знаёмых. У адным са сваіх лістоў да маці герой з распаччу разважае: «Першая гімназія для праваслаўных, і туды я патрапіў толькі дзякуючы пратэкцыі цёткі. Але як ужо прынялі мяне сюды, то пераходзіць у іншую забаронена. Пан Кжыжанойскі мяне па гэтай прычыне не любіць, але я ўжо прывык, што караняжы¹ ў большасці сваёй усіх не любяць» [5, с. 81]. Месца нараджэння галоўнага героя, традыцыі яго бацькоўскай зямлі часта становіліся прадметам кпінаў «яснавяльможных жыхароў Варшавы», пра што можа сведчыць наступны дыялог у творы: «Пан міла дадаў:

– Вядома, у Літве. Ці не ведалі, пане шавец, што гэты кавалер, перш чым прыехаць сюды, наведваў Смаргонскую акадэмію?—Усе рассмяяліся, нават дзяўчына. Шавец пакруціў галавой:

– Што гэты кавалер з Літвы, можна адразу зразумець па мове, але не ведаў, што з мядзведзямі вучыўся балету.

– Ано, вучыўся, вучыўся, а зараз у Варшаве з рускімі графіямі будзе танцаваць» [5, с. 79].

Падчас знаёмства з аповесцю М. Кунцэвіч «Ляснік» чытача не пакідае адчуванне магчымай катастрофы, сацыяльнай буры, якая можа знішчыць свет герояў, а таксама пэўным чынам паўплываць і на будучыню нашчадкаў. У творы мы назіраем «паэзію прыроды» сумежжа, той часткі брэсцкага Палесся – адметна-запаведнай і ў той жа час – страшнай, непрадказальнай, якая часта паўстае ў іпастасі першабытнай дзікай свабоды, дзе з дабром непадзельна існуе зло. Нездарма і радаснае, і трагічнае ў жыцці герояў аповесці часцей адбываецца ў інтэр’еры лясоў, у дарозе, у мястэчку і фальварках.

Малая айчына галоўнага героя твора – край полінацыянальны, шматканфесійны, а яшчэ – у пэўнай ступені – язычніцкі, цёмны, звар’яцелы ад таго, што адбываецца вакол і не залежыць ад яе жыхароў. Гэтаму спрыяла перакрываўванне шляхоў, традыцый, ідэалогій... У гэтай сувязі настаўнік Варшаўскай гімназіі нездарма заўважае: «Там страх якое змяшанне паняццяў... На гэтым самым вашым “польскім” Палессі, якое часам называюць Літвой, мясцовае насельніцтва, якое называюць беларусамі, твайго бацьку, узорнага, як я чуў, чыноўніка царскай адміністрацыі, неспраўджана абвінавачалі ў польскім перавароце... Можна, і не зусім фальшыва?» [5, с. 88]. Гэтыя землі ў творы сама пісьменніца называе то Літвой, то «Паўночна-Заходнім краем» [5, с. 22]. Апазіцыя хранатопа «тут і там», Літва і Польшча з’яўляецца ў творы неаднойчы: «Край за Бугам не адразу стаў іншым, і назвы станцый былі яму яшчэ знаёмыя. Акрамя таго, пры кожным адкрыцці дзвярэй у купэ, чужасць выяўлялася ўсё мацней. Людзі размаўлялі па-польску не так, як у Бернаўчыцах; каб зразумець, ён мусіў паўтараць у думках некаторыя

¹ Тут – жыхары цэнтральнай (кароннай) Польшчы (Заўвага – М. Х.)

словы, надаваючы ім іншы акцэнт. Калі ж ён адгукаўся, то ўсе паварочвалі галовы ў яго бок. Малое дзіця закрычала да кур за акном цін-цін, а не цып-цып, як у Бабруўцы» [5, с. 65].

М. Кунцэвіч часта канкрэтызуе каардынаты мастацкага дзеяння, якія знаходзяцца ў знаёмых і нам гарадах і мястэчках: Брэст, Кобрын, Слуцк... Вось, напрыклад, апісанне дарогі ў ваколіцах Брэста, у якім нават сучасны чытач без цяжкасці пазнае некаторыя рэаліі: «Пыльная дарога цягнулася нудна паміж палямі ў баку маста над Бугам, да грозных брам цытадэлі, да закратаваных акон вайсковых кашар, да садоў Вронскіх і да халодных касцёлаў» [5, с. 68].

У аповесці М. Кунцэвіч малое галерэю каларытных вобразаў з тутэйшага насельніцтва, якія ў сваёй мове стала выкарыстоўваюць беларусізмы (а пісьменніца, падкрэслім, добрасумленна іх фіксуе): «*zausim ograbiliby...*» [5, с. 18]; «*Praudu każe – znów westchnął stary probaszcz, a to “praudu każe” to było jego białoruskie porzekadło*» [5, с. 24]; «*tak spędza moja babka na wsi litewskiej, ale bardziej jeszcze białoruskiej*»; «*Szto ty każesz, – odezwał się po białorusku, nie otwierając powiek*» [5, с. 28]; «*Bożeczka mój, a pan Bielewicz raptem rozchorowawszy się. Aj, aj, jak u niego oczy wylupili się!*» [5, с. 20].

У аўтарскіх разважаннях, рэпліках і дыялогах герояў аповесці не раз актуалізуецца праблема этнаідэнтыфікацыі тутэйшых жыхароў. Так, гаспадар варшаўскай кватэры са злосцю звяртаецца да Казіміра: «*А я табе кажу, няхай Ягуся сядзіць дома і баста! Не хачу, каб мне тут гэты паляшук гаспадарыў у маёй кватэры...*» [2, с. 104]. Аўтар-апавядальнік з разуменнем ставіцца да абумоўленых гістарычнымі падзеямі і палітыкай улад склада-насцей нацыянальнага самавызначэння тутэйшага насельніцтва: «*На Палессі тады пра сябе ніхто добра не ведаў пра тое, Лях ён ці Літвін, ці рускі чалавек карэнны або, можа, з немцаў. Адно чыноўнікі сцвярджалі напэўна: хто селяніна прыніжае, той пан, інакш кажучы, паляк. Мець за зяця царскага чыноўніка з палякаў магло быць спрыяльным Эліхвіру*» [5, с. 22].

М. Кунцэвіч на старонках свайго твора спрабуе, хоць і эскізна, намаляваць групавы партрэт беларусаў, якія спакон вякоў жылі на гэтай зямлі. Вось, напрыклад, сцэна каля касцёла ў Вялікдзень: «*Адзін за адным выходзілі з шэрагу Хамдзюкі, Грэсюкі, Расалюкі, спацелыя, у выцвілых кажуха і пад назіральным вокам старой Чучынскай, ледзь раз стукнуўшы яйкам аб яйка, аддавалі даніну пану. Стос рознакаляровых фарбаванак назапасіўся каля яго ног... Раптам дзесьці з глыбіні грамады выйшаў рэдкавус каліноўшчык, сын зруселага шляхціца*» [5, с. 21]. М. Кунцэвіч рэалістычна падае знешняе аблічча беларускіх жанчын і мужчын: «*Тоўстыя і худыя бабы, пераважна ў белых ці чорных хустках, завязаных пад барадой, сядзелі на прызьбе, піскліва смеючыся і наплёўваючы семкі. Мужчыны ў скураных ботах і тоўстых кафтанах, барадатыя, басавітыя, некаторыя ў світках, спрытна зыркаючы з-пад грывы валос, роўна абрэзаных на чале, змаўкалі, калі з'яўляўся Казя і пацягвалі насамі*» [5, с. 54]. У аповесці М. Кунцэвіч групавы партрэт беларусаў ствараецца з індывідуальных характарыстык і прадстаўляе своеасаблі-

вую «суму індывідуальнасцей» (А. Барбюс). Пісьменніца час ад часу аздабляе дзеянне выразным «беларускім інтэр'ерам»: *«Пакуль працягваўся кірмаш, жывавыя беларускія калядкі абуджалі памяць тых часоў, калі яна разам з Пятром спявала сваёй першароднай дачцэ пра Кузьму і Даміяна, пастухах, якія прынеслі Божаму Дзіцяці гаршчок з бацьвіннем...»* [5, с. 41].

Такім чынам, аповесць М. Кунцэвіч «Ляснік» з'явілася своеасаблівай мастацкай рэканструкцыяй гістарычнай і генетычнай памяці. Памежжа, сутыкненне, узаемадзеянне розных нацыянальных мадэлей свету, самабытныя традыцыі, моўны каларыт, прыродныя і матэрыяльныя рэаліі рэгіёна былых усходніх ускраін Польшчы, адлюстраваныя ў аповесці М. Кунцэвіч, надаюць яе прозе беларуска-польскі каларыт, ствараюць адметныя характары герояў-памежнікаў.

ЛІТАРАТУРА

1. Szalagan, A. Maria Kuncewiczowa. Monografia dokumentacyjna. 1895–1989 / A. Szalagan. – Warszawa : Instytut Badań Literackich, 1995. – 479 s.
2. Kronika Kulturalna / Kurier Poranny. – 1938. – № 226. – S. 3.
3. Kuncewicz, M. Piotr i Augusta. Fragment powieści «Mąż Róży» / M. Kuncewicz // Wiadomości Literackie. – 1939. – № 29. – 9 (VII) – S. 1–2.
4. Kuncewicz, M. Fantomy / M. Kuncewicz. – Warszawa : Pax, 1971. – 253 s.
5. Kuncewicz, M. Leśnik / M. Kuncewicz. – Warszawa : Wydawnictwo Krajowa Agencja Wydawnicza, 1988. – 128 s.

Поступила в редакцию 17.02.2021